

OSCE
Ured za demokratske institucije i ljudska prava

PROJEKT „PRAVDA I RATNI ZLOČINI“ - FAZA 2

Podrška prenosu znanja u predmetima ratnih zločina između
domaćih sudova bivše Jugoslavije te s MKSJ-om

ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ

Varšava
Juli 2012. do decembra 2015. godine

Sadržaj

Skraćenice.....	2
A. Uvod	3
B. Pregled projekta.....	3
C. Perspektive	5
D. Osoblje	7
E. Ostvareni rezultati.....	7
F. Tabela aktivnosti.....	10
G. Opis aktivnosti	13
Rezultat 1. Dalje jačanje kapaciteta pravosudnih aktera za rješavanje predmeta ratnih zločina	13
Rezultat 2. Razmjena najboljih praksi i naučenih lekcija u rješavanju predmeta ratnih zločina odvija se između praktičara u pravosuđu u regionu i MKSJ-a	18
H. Naučene lekcije, dobre prakse i teme za popratne aktivnosti.....	23
I.1. Naučene lekcije i dobre prakse faze II projekta „Pravda i ratni zločini“	23
Važnost iskustava pravosuđa zemalja jugoistočne Evrope u procesuiranju predmeta ratnih zločina na široj razini	23
Rješavanje velikog broja predmeta ratnih zločina	23
Saradnja u procesuiranju ratnih zločina.....	24
Uvođenje adversarnog sistema i novi zakoni o krivičnom postupku	25
Oblici krivične odgovornosti	26
Zaštita svjedoka i žrtava	27
Istražitelji na predmetima ratnih zločina	28
Nezavisnost i nepristrasnost.....	29
Format i metodologija aktivnosti.....	29
I.2. Teme za buduće seminare i sastanke.....	30

Skraćenice

Udruženje branitelja	Udruženje branitelja koji postupaju pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju
b/h/s	bosanski/hrvatski/srpski
BiH	Bosna i Hercegovina
ZKP	Zakon o krivičnom postupku
EU	Evropska unija
BJRM	Bivša Jugoslavenska Republika Makedonija
MKS	Međunarodni krivični sud
MKP	međunarodno krivično pravo
MKCK	Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa
MKSR	Međunarodni krivični sud za Ruandu
MKSJ	Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju
MHP	međunarodno humanitarno pravo
UZP	udruženi zločinački poduhvat
CEST	Centar za edukaciju sudija i tužilaca
AKK	Advokatska komora Kosova
NVO	nevladina organizacija
ODIHR	Ured za demokratske institucije i ljudska prava
OKO	Odsjek krivične odbrane pri Ministarstvu pravde Bosne i Hercegovine
OSCE	Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi
JE	jugoistočna Evropa
SFRJ	Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija
UN	Ujedinjene nacije
UNICRI	Međuregionalni institut Ujedinjenih nacija za istraživanje zločina i pravde
USDOJ	Ured Ministarstva pravde SAD-a za podršku i edukaciju tužitelja u prekomorskim zemljama
Projekat Pravda i ratni zločini – Faza II, Faza II ili WCJP II	Podrška prenosu znanja u predmetima ratnih zločina između domaćih pravosuđa zemalja bivše Jugoslavije i sa MKSJ-om

A. Uvod

U ovom su izvještaju sažeti ciljevi, rezultati i aktivnosti projekta „ Podrška prenošenju znanja u predmetima ratnih zločina između domaćih sudova bivše Jugoslavije te s MKSJ-om“ (Faza II projekta „Pravda i ratni zločini“), koji provodi ODIHR u okviru svog programa Vladavina prava. Područja u fokusu rada programa Vladavina prava su nezavisnost pravosuđa, praćenje suđenja, reforma krivičnog pravosuđa, upravno postupanje, rješavanje izbornih sporova i predmeta ratnih zločina. Mandat ODIHR-a da se bavi pravosudnim aktivnostima u vezi s ratnim zločinima proizilazi iz obaveza država učesnica OSCE-a, koje su se obavezale da će poštivati i osigurati poštivanje međunarodnog humanitarnog prava (MHP) u svim okolnostima (Helsinki, 1992. godine, Budimpešta, 1994. godine), te utvrđivati odgovornosti pojedinaca za ratne zločine i kršenja međunarodnog humanitarnog prava (Štokholm, 1992. godina).

B. Pregled projekta

Projekat „Podrška prenosu znanja u predmetima ratnih zločina između domaćih sudova bivše Jugoslavije te s MKSJ-om“ (Faza II projekta „Pravda i ratni zločini“ ili WCJP II) ima za cilj daljnje jačanje održivog mira i sigurnosti u zemljama bivše Jugoslavije, dokidanje nekažnjivosti i ostvarivanje pravde za žrtve kroz pomoć domaćim pravnim sistemima u postupanju u slučajevima teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava u skladu s međunarodnim standardima. Da bi dodatno osnažio pravosudne sisteme u zemljama učesnicama Organizacije za sigurnost i saradnju u Evropi (OSCE) iz jugoistočne Evrope (JE), WCJP II je omogućio razmjenu praksi, podzimanje zajedničkih inicijativa i profesionalno umrežavanje.

Druga faza projekta „Pravda i ratni zločini“ bavila se dodatnim oblastima koje su utvrđene u prvoj fazi projekta. Prva faza projekta započeta u maju 2010. godine završena je u oktobru 2011. godine, a temeljila se na detaljnoj procjeni potreba domaćih pravosudnih aktera u regiji jugoistočne Evrope. Ovim projektom vrijednim četiri miliona eura, koji je finansirala Evropska unija (EU), podržana je uspostava održivog mira i sigurnosti na području bivše Jugoslavije kroz pružanje pomoći domaćim pravnim sistemima u postupanju u predmetima teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava, dokidanja prakse nekažnjavanja i ostvarivanja pravde za žrtve. U cilju provedbe projekta, Ured OSCE-a za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) udružio je svoje napore s Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) i Međuregionalnim institutom Ujedinjenih nacija za istraživanje zločina i pravde (UNICRI). Dragocjenu podršku provedbi ovog projekta pružile su i misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini (BiH) i Srbiji.

Prva faza projekta „Pravda i ratni zločini“ značajno je doprinijela jačanju kapaciteta regionalnih pravosudnih aktera koji rade na predmetima ratnih zločina, unaprijedila kapacitete domaćih institucija za edukaciju pravnih praktičara te prijenos sudske prakse i ekspertize MKSJ-a domaćim sudovima. U okviru projekta održana su 62 događaja s

ciljem prijenosa ekspertize, urađeno je preko 64.000 stranica transkripata iz postupaka pred MKSJ-om i 20.000 stranica iskaza svjedoka na domaćim jezicima. Osnaženi su kapaciteti domaćih institucija za obuku pravnih praktičara i izrađeni nastavni programi obuke, uključujući i nastavne programe za e-učenje u oblastima međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava primjenjivog u domaćim pravnim sistemima.¹

Po završetku prve faze utvrđene su dodatne aktivnosti koje je trebalo provesti u različitim oblastima, a kojima se bavila upravo druga faza projekta. Prema nalazima eksterne procjene prve faze, dodatne aktivnosti je trebalo provesti u pogledu usavršavanja pravnika, boljeg regionalnog dijaloga među pružateljima podrške svjedocima i istražiteljima ratnih zločina, kao i strukovnih sastanaka (*engl.* peer-to-peer).² Kada je riječ o pravnicima, edukacija branitelja je definirana kao ključna oblast u kojoj je potrebno provesti dodatne aktivnosti, naročito u smislu proširivanja obuke za ovu grupu praktičara izvan područja BiH. U eksternoj procjeni se također ističe da bi u budućim aktivnostima trebalo izbjegavati „prekomjerno sastančenje“, imajući u vidu da su u regiji aktivni i brojni drugi donatori i nevladine organizacije. Budući da su sredstva za takve popratne projekte često ograničena, popratni projekt bi se trebao fokusirati na jurisdikcije koje još uvijek imaju znatan broj neriješenih predmeta ratnih zločina, u kojima postoji izražena potreba za aktivnostima jačanja kapaciteta ali i sam interes za podršku, kao što su BiH, Kosovo³ i Srbija.

Pored faktora utvrđenih u prvoj fazi projekta, provedbom strategije okončanja rada MKSJ-a pravne institucije u regiji jugoistočne Evrope, koje već imaju ključnu ulogu, preuzimaju sve veću odgovornost za rješavanje predmeta ratnih zločina. Kako je rastao broj predmeta ratnih zločina koji je prebačen u rad državnim, općinskim i okružnim sudovima, tako se povećavao i broj pravosudnih aktera koji je radio na tim predmetima čime je proširena baza aktera kojima je potrebna obuka iz oblasti međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava. Osim toga, ugradnjom elemenata anglosaksonskog pravnog sistema u tradicionalno inkvizitorne sisteme jugoistočne Evrope, stvorena je potražnja za vještinama zastupanja pred sudom, posebno za branitelje, kojima bi se osigurala ravnopravnost stranaka u postupku. Zbog ograničenih resursa domaćih institucija zaduženih za obuku prisutna je veća potreba za međunarodnom podrškom učinkovitom i efikasnom rješavanju predmeta ratnih zločina.

Da bi udovoljio prethodno navedenim potrebama, ODIHR je izradio drugu fazu projekta „Pravda i ratni zločini“, koja se fokusirala na pružanje podrške u rješavanju predmeta ratnih zločina u BiH, Hrvatskoj, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji (BJRM), na Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji. ODIHR je primarno bio predvidio 62 aktivnosti u okviru ove faze projekta, koje bi obuhvatale edukacijske seminare, strukovne sastanke, okrugle stolove, konferencije i obuke edukatora. Ove aktivnosti su namijenjene sudijama,

1 „Završni izvještaj projekta „Pravda i ratni zločini“, za razdoblje 1.5.2010.do 31.10.2011. godine: Izvještaj o provedbi projekta – Završni izvještaj“, OSCE-ODIHR, str. 6-7, nije objavljen.

2 Vidi također „Završni izvještaj projekta „Pravda i ratni zločini“, za razdoblje 1.5.2010.do 31.10.2011. godine: Izvještaj o provedbi projekta – Završni izvještaj“, OSCE-ODIHR, str. 56 – 57.

3 Uporeba ovog naziva ne prejudicira stavove o statusu. One je usklađena s Rezolucijom Vijeća sigurnost UN-a br. 1244/99 i mišljenjem MKS-a o proglašenju nezavisnosti Kosova. Isto vrijedi i kod spominjanja kosovskih institucija u cijelom izvještaju.

tužiteljima, braniteljima, osoblju za podršku svjedocima, istražiteljima i pravne saradnicima koji rade na predmetima ratnih zločina. Aktivnosti su postavljene tako da se mogu prilagoditi novonastalim potrebama domaćih pravosuđa i da se mogu provoditi zajedno s relevantnim domaćim institucijama i organizacijama, u cilju osiguranja prihvaćenosti od strane domaćih aktera. ODIHR je u ovo smislu planirao blisku saradnju MKSJ-om, gdje bi se oslanjao na njegovu ekspertizu u kontekstu jačanja kapaciteta domaćih pravosudnih aktera. MKSJ je, međutim, u ovoj fazi imao ograničeniju ulogu nego što je to bio slučaj u prvoj fazi. Prva faza je primarno bila usmjerena na prenos ekspertize MKSJ u suđenjima u predmetima ratnih zločina domaćim sudovima, dok je druga faza bila usmjerena prvenstveno na izgradnju domaćih kapaciteta i jačanje regionalnog dijaloga i saradnje u predmetima ratnih zločina.

ODIHR je aktivnosti druge faze WCJP organizirao u saradnji sa sljedećim organizacijama:

- Udruženje branitelja koji postupaju pred Međunarodnim sudom za bivšu Jugoslaviju,
- Sud Bosne i Hercegovine,
- Odsjek krivične odbrane pri Ministarstvu pravde Bosne i Hercegovine,
- Ambasada Švicarske u BiH,
- Međunarodni komitet Crvenog krsta/križa,
- MKSJ,
- Centar za edukaciju sudija i tužilaca Bosne i Hercegovine,
- Advokatska komora Kosova,
- Centar za obuku sudija Republike Crne Gore,
- Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini,
- Misija OSCE-a na Kosovu,
- Misija OSCE-a u Crnoj Gori,
- Misija OSCE-a u Srbiji,
- Misija OSCE-a u Skoplju,
- Ured Ministarstva pravde SAD-a za podršku i edukaciju tužitelja u prekomorskim zemljama.

C. Perspektive

Tokom provedbe projekta, ODIHR je pratio dešavanja u regiji jugoistočne Evrope kako bi osigurao da su aktivnosti i dalje korisne i relevantne za ciljne grupe ovog projekta. Međutim, zbog budžetskih ograničenja i većeg angažmana donatora na terenu u oblasti ratnih zločina 2013. godine je došlo do značajnog restrukturiranja druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“, u cilju osiguravanja dodatne vrijednosti i izbjegavanja dupliranja. U 2012. godini, prije restrukturiranja, provedene su četiri programa obuke.

Prije svega, uslijed budžetskih ograničenja značajno je smanjen broj aktivnosti predviđenih u okviru projekta, budući da je odobren samo jedan dio traženog iznosa

sredstava.⁴ Naknadnim rebalansom budžeta ODIHR je bio prinuđen utvrditi prioritete intervencije. S obzirom da su međunarodni donatori svoj angažman prvenstveno usmjerili na aktivnosti u pojedinačnim zemljama,⁵ ODIHR je potražio druge oblasti u kojima bi druga faza projekta „Pravda i ratni zločini“ mogla proizvesti dodatnu vrijednost za pravosudne aktere u regiji. Shodno tome, ODIHR je osnažio komparativni pristup ovog projekta i usmjerio svoje intervencije na razmjenu iskustava i znanja na regionalnoj razini.

Pored toga, terenske misije OSCE-a su nastavile aktivno pružati podršku u radu na predmetima ratnih zločina. Ovakva široka podrška zahtijevala je izvjesno prilagođavanje i koordinaciju, te je u konačnici rezultirala prijenosom određenih projektnih aktivnosti iz ODIHR-a na terenske misije OSCE-a.⁶

Navedeni faktori su potaknuli ODIHR da se konzultira s ključnim projektnim akterima i da preispita obim aktivnosti projekta. Akteri su dali povratne informacije o aktivnostima projekta u kojima su naznačili aktivnosti koje se uklapaju u njihove potrebe i prioritete. Procjena potreba je pokazala da su akteri u 2013. godini očekivali potpisivanje ključnih protokola o saradnji, kojima bi znatno intenzivirali regionalnu saradnju na predmetima ratnih zločina. Tužiteljstva u BiH i Srbiji potpisala su 31. januara 2013. godine Protokol o saradnji u progonu počinitelja osumnjičenih za ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Nadalje, 3. juna 2013. godine, tužiteljstva BiH i Hrvatske dogovorila su Protokol o saradnji sa sličnim naslovom i opsegom. Shodno tome, procjenom je utvrđeno da bi regionalne aktivnosti, poput strukovnih sastanaka i regionalnih konferencija, koje bi se fokusirale na tehnički dijalog i razmjenu dobrih praksi u procesuiranju ratnih zločina osigurale dodatnu vrijednost u radu nadležnih pravosudnih tijela u regiji.

ODIHR je nakon toga odlučio da preostale aktivnosti projekta preusmjeri na regionalne aktivnostima usmjerene na jačanje razmjene dobrih praksi i unapređenja dijaloga. S tim u skladu, pripremljene su i provedene tri nove aktivnosti u cilju postizanja ovog cilja. Ove aktivnosti su se sastojale od edukacije za sudije i tužitelje u Crnoj Gori, regionalne konferencije o primjeni međunarodnog prava relevantnog za procesuiranje

4 Izvorni budžet iznosio je 720.000 eura, ali zbog nedostatka sredstava do decembra 2013. godine, urađen je rebalans budžeta kojim je iznos smanjen na 153.411 eura. U konačnici, ODIHR je od donatora dobio sredstva u iznosu od 144,546 eura za provedbu druge faze.

5 Na primjer, EU je osigurala oko 15 miliona eura za BiH za smanjenje broja neriješenih predmeta ratnih zločina, vidi „Konferencija o procesuiranju predmeta ratnih zločina: potreba za ubrzanjem i unapređenjem kvalitete procesuiranja predmeta ratnih zločina u BiH“, Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini i Ured specijalnog predstavnika Evropske unije u Bosni i Hercegovini, 3. oktobar 2014. godine, <http://europa.ba/?p=17585>.

6 Misija OSCE-a u BiH izradila je i provela projekt „Podrška učinkovitom procesuiranju predmeta ratnih zločina u BiH“ u 2012. godini, s ciljem jačanja bh. institucija zaduženih za procesuiranje predmeta ratnih zločina prije početka definiranja godišnjih programa u okviru instrumenata pretpristupne pomoći EU IPA 2012-2013. Dogovoreno je da se odustane od projektnih aktivnosti predviđenih za Bosnu i Hercegovinu u izvornom projektnom prijedlogu WCJP-faza II, koje su bile slične aktivnostima predviđenim projektom Misije OSCA-a u Bosni i Hercegovini kako bi se izbjeglo dupliranje. Umjesto toga, ODIHR će nastaviti pomagati projekat Misije svojom ekspertizom. Ove aktivnosti obuhvataju osam edukacijskih seminara za sudije i tužitelje iz Bosne i Hercegovine i sedam seminara za branitelje iz Bosne i Hercegovine.

predmeta ratnih zločina u jugoistočnoj Evropi i regionalnog strukovnog sastanka za istražitelje. ODIHR je organizirao ukupno 16 aktivnosti u BiH, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Kosovu i Crnoj Gori i Srbiji, na kojima je okupio ukupno 409 pravosudnih aktera uključenih u rad na predmetima ratnih zločina, od čega 168 žena. Iz gore navedenih razloga, ODIHR je morao otkazati 34 izvorno planirane projektne aktivnosti. Jedanaest seminara za obuku prebačeno je na Misiju OSCE-a u Bosni i Hercegovini.⁷

Projekt je prvobitno zamišljen da traje 30 mjeseci, počevši od jula 2012. godine pa do kraja decembra 2014. godine. Zbog prethodno pojašnjenih razloga, projekt je započeo u julu 2012. godine, a završen je u decembru 2015. godine, objavljivanjem predmetnog izvještaja.

Usprkos promjenjivim okolnostima, ODIHR je uspješno realizirao prilagođeni plan aktivnosti, zadržavši time istaknutu poziciju u oblasti pravosuđa za ratne zločine. Zahvaljujući ovom iskustvu, ODIHR je pozvan da ciljeve, aktivnosti i metodologiju druge faze projekta WCJP predstavi na različitim forumima, kako bi korisna iskustva stečena u ovom projektu podijelio sa državama članicama i drugim organizacijama koje aktivno pružaju podršku procesuiranju predmeta ratnih zločina.⁸

D. Osoblje

Izvornim prijedlogom projekta bile su predviđene tri pozicije: regionalni koordinator, nacionalni projektni službenik i nacionalni projektni asistent. Međutim, zbog finansijskih ograničenja, promjena u projektnim aktivnostima i veće podrške terenskih misija OSCE-a nego što je prvobitno predviđeno navedene pozicije nisu popunjene. Umjesto toga, projekt je vodilo i realiziralo osoblje ODIHR-a iz Jedinice za vladavinu prava pri Odjelu za demokratizaciju. Osoblju je na raspolaganju bila i dodatna podrška, koja je, prema potrebi, osigurana kroz ugovore o kratkoročnom angažmanu.

E. Ostvareni Rezultati

ODIHR je drugu fazu projekta „Pravda i ratni zločini“ realizirao u tri i pol godine, od jula 2012. do decembra 2015. godine. Seminari i radionice su bili namijenjeni sudijama, tužiteljima i braniteljima iz BiH, sa Kosova, iz Crne Gore i Srbije, dok su strukovni sastanci i regionalna konferencija obuhvatili sudije, branitelje, službenike za podršku svjedocima i istražitelje na predmetima ratnih zločina koji rade na predmetima ratnih

⁷ Vidi fusnotu 6. gore.

⁸ Na primjer, ODIHR je učestvovao na Petom regionalnom seminaru MKCK-a na temu provedbe međunarodnog humanitarnog prava za Istočnu Evropu, Južni Kavkaz i Središnju Aziju, organiziranom u periodu od 18. do 20. marta 2015. godine u Minsku, Bjelorusija, te Stručnim konsultacijama o pravosudnom sektoru i međunarodnom humanitarnom pravu organiziranom tokom 28. i 29. maja 2015. godine u Ženevi, Švicarska.

zločina u BiH, Hrvatskoj, na Kosovu, u Crnoj Gori i Srbiji.⁹ Sve ove aktivnosti su bile usmjerene na dodatno unapređenje održivosti mira i sigurnosti u pravosudnim sistemima zemalja bivše Jugoslavije, dokidanje prakse nekažnjavanja i ostvarivanje pravde za žrtve kroz pomoć nacionalnim pravnim sistemima u rješavanju teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava u skladu s međunarodnim standardima.

U cilju ostvarivanja ovog cilja, projekt je svoje aktivnosti fokusirao na sljedeća dva rezultata:

- Prije svega, projekat je nastojao **dodatno osnažiti kapacitete pravosudnih aktera za rješavanje predmeta ratnih zločina.**
- Drugo, namjera projektnih aktivnosti je da **omoguće razmjenu najboljih praksi i iskustava u rješavanju predmeta ratnih zločina među pravosudnim akterima u regiji i sa MKSJ-om.** Ove aktivnosti su bile usmjerene na jačanje regionalnog dijaloga i saradnje na pitanjima ratnih zločina.

Drugu fazu projekta „Pravda i ratni zločini“ činilo je 16 aktivnosti koje su provedene u BiH, Bivšoj Jugoslavenskoj Republici Makedoniji, Kosovu, Crnoj Gori i Srbiji. Te aktivnosti su okupile ukupno 409 pravosudnih aktera koji rade na predmetima ratnih zločina, od čega 168 žena. Prije svega, 11 aktivnosti, od čega devet seminara i dvije zajedničke radionice, bile su usmjerene na dalje jačanje kapaciteta pravosudnih aktera za rješavanje predmeta ratnih zločina. Ove aktivnosti izgradnje kapaciteta okupile su 272 pravosudna aktera, od čega 125 branitelja, 67 tužitelja, 41 sudiju i 39 pravnih savjetnika, edukatora i drugih osoba koji pružaju podršku u predmetima ratnih zločina. Pored toga, kroz pet aktivnosti, odnosno četiri strukovna sastanaka i jednu regionalnu konferenciju, učesnicima je data prilika da razmijene najbolje prakse i iskustva u rješavanju predmeta ratnih zločina. Ove aktivnosti su okupile 137 sudija, tužitelja, istražitelja na ratnim zločinima, službenika za podršku svjedocima, pravnih stručnjaka i predstavnika međunarodnih i nevladinih organizacija.

Obuhvatajući tako veliki broj pravosudnih aktera, druga faza projekta je unaprijedila znanja tih aktera o važećem međunarodnom i domaćem pravu koje se odnosi na predmete ratnih zločina, razvila njihove vještine zastupanja pred sudom i izgradila mreže među regionalnim i lokalnim partnerima te olakšala razmjenu najboljih praksi i iskustava u rješavanju predmeta ratnih zločina. Obuhvatila je, također, relevantne aktere koji nisu bili među glavnim ciljnim grupama drugih organizacija, kao što su službenici za podršku svjedocima i istražitelji na predmetima ratnih zločina, osiguravši im priliku da razgovaraju o problemima i mogućim rješenjima te unaprijede regionalni dijalog i saradnju. Nadalje, uključivanjem branitelja u sve vrste aktivnosti, unaprijedene su njihove vještine i znanja te je promoviran koncept ravnopravnosti stranaka u krivičnom postupku.

Seminari koji su provedeni u drugoj fazi postupka predstavljali su nadgradnju rezultata ostvarenih u prvoj fazi projekta, prilikom čega su korišteni sveobuhvatni edukacijski

9 Sastanci kolega u okviru faze II projekta također imaju za cilj uključiti praktičare iz Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije, a jedan takav sastanak je organiziran u Skoplju tokom 2013. godine. Nažalost, nijedan učesnik iz Bivše Jugoslavenske Republike Makedonije nije učestvovao na strukovnim sastancima koji su organizirani tokom druge faze projekta.

materijali o međunarodnom krivičnom i humanitarnom pravu i zastupanju pred sudovima koji su izrađeni u prvoj fazi projekta, konkretno „Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijali za praktičnu obuku“¹⁰ i „Priručnik o odbrani u predmetima međunarodnog krivičnog prava“¹¹. Organiziranjem edukativnih aktivnosti s pet domaćih institucija u BiH, na Kosovu i Crnoj Gori, kao i sa MKSJ-om i terenskim misijama OSCE-a, druga faza projekta „Pravda i ratni zločini“ nastavila je pomagati domaćim institucijama za edukaciju u provedbi međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava, dodatno jačajući time kapacitete regionalnih pravosudnih aktera.

Kako bi osigurao da su aktivnosti relevantne i korisne akterima, ODIHR je sve svoje aktivnosti prilagodio učesnicima i njihovim potrebama za profesionalnim usavršavanjem. U pripremi tema za sastanke, naročito strukovne, učesnici su najčešće kontaktirani unaprijed. Međunarodni stručnjaci i lokalni edukatori često su zajednički realizirali obuke kako bi povezali međunarodnu praksu sa lokalnim kontekstom. U nekim događajima, učesnici su imali priliku i da se nađu u ulozi moderatora. Pored toga, ODIHR se kod odabira tema i učesnika konsultirao sa lokalnim partnerima, kako bi time osigurao veći stepem prihvaćanja i odgovornosti nad procesom. Pregledom i ocjenom komentara učesnika nakon svake aktivnosti, ODIHR je mogao dodatno prilagoditi buduće aktivnosti lokalnim potrebama. Primjera radi, na strukovnim se sastancima kao jedno od pitanja nametnulo načelo zakonitosti, koje je potom uvršteno u buduće edukacijske radionice u Srbiji. Prilagođavanjem ovih aktivnosti i njihovim prihvaćanjem od strane učesnika povećan je stepen relevantnosti i primjenjivost projektnih aktivnosti, a time i sposobnosti aktera da iskoriste svoja nova znanja i vještine u svakodnevnom radu u suđenjima za ratne zločine pred domaćim sudovima.

Sve u svemu, druga faza projekta „Pravda i ratni zločini“ osnažila je kapacitete pravosudnih aktera koji rade na predmetima ratnih zločina, proširila njihova znanje o najboljim praksama i naučenim lekcijama u regiji jugoistočne Evrope i unaprijedila regionalni dijalog i saradnju. U konačnici, pravosudni akteri u regiji jugoistočne Evrope stekli su bogato iskustvo u radu sa masovnim kršenjima ljudskih prava, koje će biti od koristi ne samo pravosudnim akterima u regiji, već i u drugim dijelovima OSCE-ove regije, kada i gdje se za tim eventualno ukaže potreba.

10 Vidi International Criminal Law Services (ICLS), Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijali za praktičnu obuku (OSCE-ODIHR, 2011. godina). Nastavne oblasti dostupne na engleskom i b/h/s jezicima na http://wcjp.unicri.it/deliverables/training_icl.php

11 Priručnik dostupan na engleskom i b/h/s jezicima na <http://wcjp.unicri.it/deliverables/manual.php>.

F. Tabela Aktivnosti

Aktivnost	Opis Aktivnosti	Datum Aktivnosti	Mjesto	U saradnji sa	Broj učesnika (M/Ž)
Edukacijski seminar o sudskoj praksi MKSJ-a za branitelje u Bosni i Hercegovini	Edukacijski seminar za branitelje u BiH o sudskoj praksi MKSJ-a vezanoj za oblike krivične odgovornosti i elemente krivičnog djela	6. juli 2012. god.	Sarajevo, BiH	Odsjek krivične odbrane Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine (OKO), MKSJ i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini	29 (17/12)
Edukacijski seminar o međunarodnom humanitarnom pravu za sudije i tužitelje u Bosni i Hercegovini	Edukacijski seminar za sudije i tužitelje u BiH o ratnim zločinima	17/18. oktobar 2012. god.	Sarajevo, BiH	Odsjek krivične odbrane Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine (OKO), MKSJ i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini	27 (14/13)
Edukacijski seminar o međunarodnom humanitarnom pravu za sudije i tužitelje u Bosni i Hercegovini	Edukacijski seminar za sudije i tužitelje u BiH o oblicima krivične odgovornosti	8/9. novembar 2012. god.	Sarajevo, BiH	ICTY, Judicial and Prosecutorial Training Centre and OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina	30 (18/12)
Edukacijski seminar o međunarodnom humanitarnom pravu za sudije i tužitelje u Bosni i Hercegovini	Edukacijski seminar za sudije i tužitelje u BiH o međunarodnoj pravnoj pomoći i saradnji državnih organa i međunarodnih krivičnih sudova	22/23. novembar 2012. god.	Sarajevo, BiH	ICTY, Judicial and Prosecutorial Training Centre and OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina	25 (14/11)
Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina	Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina za advokate na Kosovu	28. mart 2013. god.	Peć, Kosovo	Advokatska komora Kosova i Misija OSCE-a na Kosovu	26 (21/5)
Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina	Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina za advokate na Kosovu	29. mart 2013. god.	Priština, Kosovo	Kosovo Chamber of Advocates and OSCE Mission in Kosovo	18 (13/5)

Strukovni sastanak branitelja	Strukovni sastanak branitelja u cilju razmjene iskustava i ekspertize o radu odbrane u predmetima ratnih zločina	19. april 2013. god.	Podgorica, Crna Gora	Misija OSCE-a u Crnoj Gori	16 (12/4)
Edukacijski seminar o naprednim vještinama zastupanja pred sudovima i pozivanju svjedoka oštećenih i svjedoka „saradnika“	Edukacijski seminar za sudije, tužitelje i branitelje o naprednim vještinama zastupanja pred sudovima i načinu rada s oštećenima i svjedocima u predmetima ratnih zločina	29/31. maj 2013. god.	Sarajevo, BiH	Odsjek krivične odbrane Ministarstva pravde Bosne i Hercegovine, MKSJ, Centar za edukaciju sudija i tužitelja, Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini i Ured Ministarstva pravde SAD-a za podršku i edukaciju tužitelja u prekomorskim zemljama	27 (16/11)
Sastanak kolega stručnjaka za službenike za podršku svjedocima	Sastanak kolega stručnjaka za službenike za podršku svjedocima omogućio je razmjenu ideja i stručnosti	21. juni 2013. god.	Skoplje, BJRM	Misija OSCE-a u Skoplju	17 (2/15)
Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina	Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina za advokate na Kosovu	17. oktobar 2013. god.	Prizren, Kosovo	Advokatska komora Kosova i Misija OSCE-a na Kosovu	31 (26/5)
Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina	Edukacijski seminar o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina za advokate na Kosovu	18. oktobar 2013. god.	Priština, Kosovo	Advokatska komora Kosova i Misija OSCE-a na Kosovu	24 (19/5)
Strukovni sastanak sudija	Strukovni sastanak sudija omogućio je diskusiju o zajedničkim izazovima u presuđivanju u predmetima ratnih zločina	15. novembar 2013. god.	Sarajevo, BiH	Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini	16 (7/9)
Zajednička radionica o vještinama postupanja	Radionica za razvoj vještina postupanja za sudije, tužitelje i branitelje na predmetima ratnih zločina u Srbiji	26/27. novembar 2013. god.	Beograd, Srbija	Misija OSCE-a u Srbiji	16 (10/6)

Edukacijski seminar o međunarodnom humanitarnom i krivičnom pravu	Edukacijski seminar za sudije i tužitelje u Crnoj Gori na temu međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava	16. decembar 2013. god.	Podgorica, Montenegro	Montenegrin Judicial Training Centre and the OSCE Mission to Montenegro	19 (3/16)
Uloga domaćih pravosuđa u provedbi međunarodnog humanitarnog prava	Regionalna konferencija o ulozi domaćih pravosuđa u provedbi međunarodnog prava za sudije, tužitelje i branitelje iz svih dijelova Evrope	19/20. maj 2014. god.	Sarajevo, BiH	MKCK, Sud Bosne i Hercegovine, Ambasada Švicarske u Bosni i Hercegovini i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini	73 (34/39)
Strukovni sastanak istražitelja koji rade na predmetima ratnih zločina	Strukovni sastanak istražitelja omogućio je istražiteljima koji rade na predmetima ratnih zločina da razmijene iskustva i razgovaraju o problemima	25. maj 2015. god.	Sarajevo, BiH	Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini	15 (15/0)

G. Opis Aktivnosti

REZULTAT 1. DALJNJE JAČANJE KAPACITETA PRAVOSUDNIH AKTERA ZA POSTUPANJE U PREDMETIMA RATNIH ZLOČINA

SPECIFIČNA AKTIVNOST: EDUKACIJSKI SEMINAR O SUDSKOJ PRAKSI MKSJ-A ZA BRANITELJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Dana 6. jula 2012. godine, ODIHR i Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini organizirali su jednodnevni seminar u saradnji s MKSJ-om i Odsjekom krivične odbrane pri Ministarstvu pravde Bosne i Hercegovine (OKO). Seminar je okupio 26 branitelja i tri edukatora (od čega 12 žena) kako bi razgovarali o sudskoj praksi MKSJ-a vezanoj za oblike krivične odgovornosti i elemente krivičnog djela ratnih zločina. Osim toga, učesnici su prošli obuku o upotrebi sudske prakse MKSJ-a pred domaćim sudovima.

Obuku je održalo dvoje stručnjaka, Kyle Wood i Virginie Monchy iz Tužiteljstva MKSJ-a, u okviru pet sesija na temu sudske prakse MKSJ-a koja se tiče udruženog zločinačkog poduhvata (skr. UZP), odgovornosti nadređenog, oblika učešća u krivičnom djelu (pomaganje i podržavanje) i razlikovanje ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Kao osnovu za ovu obuku, Edukatori su koristili materijal za praktičnu obuku pod nazivom „Međunarodno krivično pravo i praksa“.

Osim teoretskog dijela obuke, učesnici su prošli i kroz praktično unaprjeđenje svojih vještina zastupanja. Joan Blum sa Pravnog fakulteta Boston College-a predstavila je smjernice za izradu žalbi pred domaćim sudovima. Ova prezentacija obuhvata smjernice za pisanje žalbi, strukturiranje dokumenta, numeriranje stavki, navođenje relevantnih zakona, predstavljanje presedana, kojima se osigurava logični slijed dokumenta i upotreba vizualnih pomagala.

Nakon izmjene projekta u 2013. godini, proveden je samo jedan od osam izvorno planiranih seminara za branitelje u BiH tokom druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“. Nezavisna procjena prve faze projekta je prepoznala korisnost ovakvih seminara, te je naglasila da bi i druge države u regiji imale koristi od ovakvih obuka. Imajući u vidu snažni angažman OKO-a, a naročito u kontekstu organiziranja obuke za branitelje, ograničena sredstva projekta su preusmjerena drugim državama koje trebaju obuku za branitelje. Međutim, Misija OSCE-a u BiH planira provesti dodatne seminare za branitelje u okviru svog programa u oblasti pravde i ratnih zločina.¹²

SPECIFIČNA AKTIVNOST: EDUKACIJSKI SEMINAR O MEĐUNARODNOM HUMANITARNOM PRAVU ZA SUDIJE I TUŽITELJE U BOSNI I HERCEGOVINI

U 2012. godini, ODIHR je proveo tri dvodnevna seminara na temu međunarodnog humanitarnog prava za sudije i tužitelje koji rade u BiH. ODIHR i Centar za edukaciju sudija i tužitelja (CEST) zajednički su organizirali sve seminare uz podršku Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini i MKSJ-a. Na seminarima je učestvovalo osamdeset dvoje praktičara, odnosno 28 sudija, 48 tužitelja i šest edukatora. Među učesnicima je

12 Vidi gore Odjeljak C. Perspektive, str. 6.

bilo 36 žena. Svi edukacijski seminari su se temeljili materijalima za praktičnu obuku pod nazivom „Međunarodno krivično pravo i praksa“.

U cilju prilagođavanja seminara učesnicima, međunarodna sudska i druga praksa razmatrana je u kontekstu domaćeg pravosudnog sistema. U skladu s tim, na svakoj radionici je bio angažiran najmanje jedan domaći stručnjak, dok je u druga dva edukacijska seminara bio uključen i stručnjak koji je radio za MKSJ. Seminari su se prvo bavili pitanjima međunarodnog humanitarnog i krivičnog prava i prakse prije nego su se pozabavili istim konceptima i problemima u BiH.

Prvi seminar održan je 17. i 18. oktobra 2012. godine u Sarajevu i bavio se temom presuđivanja u predmetima ratnih zločina. Na ovoj dvodnevnoj obuci učestvovalo je sedam sudija, 19 tužitelja i jedan trener iz BiH, od čega trinaest učesnica. Cilj ovog seminara je bio pomoći polaznicima da razumiju da su elementi ratnih zločina jedinstveni u odnosu na druga djela propisana domaćim zakonima. Pojašnjen je nastanak i razvoj međunarodnog humanitarnog prava, koji je ilustriran praktičnim primjerima kako bi se naglasili zakonom propisani uslovi za utvrđivanje ratnih zločina i potaknula rasprava.

Prvi seminar vodila je Džemila Begović iz Tužilaštva BiH. Tokom seminara, gđa Begović je otvorila izazovne teme i omogućila učesnicima da postavljaju pitanja i razmjenjuju iskustva. Na ovaj način je omogućila učesnicima da raspravljaju o teškim pitanjima i izazovima s kojima se susreću u svom svakodnevnom radu te da razmotre dobre prakse u radu na predmetima ratnih zločina. Seminar se bavio pitanjima kao što su međunarodno humanitarno pravo i njegov utjecaj na međunarodno i domaće krivično pravo, povrede Ženevskih konvencija koje povlače krivičnu odgovornost, zajednički elemenati kod svih ratnih zločina, pojedinačni ratni zločini, uključujući i one koji uključuju seksualno nasilje, elementi krivičnih djela prema Krivičnom zakonu BiH i njihovo tumačenje u vezi s međunarodnim standardima, te krivično pravo i relevantna sudska praksa MKSJ-a i Suda BiH. Učesnici su također razmatrali studiju slučaja, odnosno primjer iz prakse s fokusom na zločine protiv čovječnosti. Dva učesnika su predstavila svoje viđenje predmeta prije nego su učesnici ušli u dublju raspravu o zločinima protiv čovječnosti.

Drugi seminar održan je 8. i 9. novembra 2014. godine u Sarajevu. Cilj seminara je bio pomoći sudijama i tužiteljima da shvate oblike odgovornosti počinitelja za njihovo učešće u ratnim zločinima. Osam sudija, 20 tužitelja i dva trenera, od čega 12 žena, učestvovalo je na ovoj obuci o oblicima odgovornosti, koje podrazumijevaju i individualnu krivičnu odgovornost.

Drugi seminar o međunarodnom humanitarnom pravu vodile su Catherine Marchi-Uhel, voditeljica Službe sudskih vijeća pri MKSJ-u, i Azra Miletić, sutkinja Suda BiH. Seminar je organiziran na način koji je omogućavao diskusiju, pitanja i komentare učesnika o predstavljenom problemu. Tokom seminara istaknuti su i uspoređeni različiti oblici krivične odgovornosti propisane statutima MKSJ-a, Međunarodnog krivičnog suda za Ruandu (MKSR) i Međunarodnog krivičnog suda (MKS); oblici učešća u krivičnim djelima u BiH; odgovornosti nadređenog kako je propisana statutima MKSJ-a, MKSR-a i MKS-a te odgovornosti nadređenog u zakonima i praksi u BiH. Nakon što su im predstavljeni oblici odgovornosti u smislu međunarodnog i domaćeg

prava i prakse, učesnici su uspoređivali zakone i sa njima povezane sudske prakse. Na kraju svakog dana obuke, razmatrane su po dvije studije slučaja.

Trinaest sudija, devet tužitelja i tri trenera, od čega 11 žena, prisustvovalo je završnom edukacijskom seminaru o međunarodnom humanitarnom pravu održanom 22. i 23. novembra 2012. godine u Sarajevu. Ovaj seminar imao je za cilj informirati učesnike o pravnoj osnovi za međusobnu saradnju država i pružanje uzajamne pomoći drugim državama u pogledu predmeta koji uključuju ratne zločine, zločine protiv čovječnosti i genocid. Nadalje, u okviru ovog seminara učesnicima je pojašnjena obaveza država da surađuju s MKSJ-om i MKS-om.

Ovaj edukacijski seminar vodili su Dan Saxon, nekadašnji viši zastupnik Tužilaštva MKSJ-a, Ibro Bulić iz Tužilaštva/Tužiteljstva BiH i Nikola Sladoja iz Ministarstva pravde BiH. Predstavili su primarna pravila i izazove u pogledu međusobne pravne pomoći i saradnje s međunarodnim sudovima u provođenju istraga i procesuiranju ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida. Edukatori su kroz praktične primjere pojašnjavali na koji način relevantni zakoni funkcioniraju u praksi. Kako bi se povećala relevantnost edukacije, poseban naglasak je stavljen na pomoći BiH susjednim državama i njezinu saradnju s MKSJ-em. Edukatori su seminar započeli pregledom načela i zahtjeva za saradnjom države s međunarodnim sudovima, uključujući i obaveze država prema MKSJ-u i MKS-u. Seminar je potom usmjeren na međunarodnu pravnu pomoć, saradnju s MKS-om, relevantne zakone i međunarodne ugovore i praksu sudova i tužilaštava u BiH.

Učesnici su dali pozitivne povratne informacije o svim seminarima i aktivno su učestvovali u diskusijama. Tužitelji u BiH su potvrdili da se u radu na predmetima ratnih zločina u velikoj mjeri oslanjaju na međunarodno pravo i sudsku praksu međunarodnih sudova. Tokom prve obuke istakli su da su posebno zainteresirani za kriterije i dokaze koji su potrebni da bi se incident okvalificirao kao ratni zločin. Tužitelji sa nižih razina su također bili izrazito zainteresirani za diskusiju o zločinima protiv čovječnosti jer nisu radili na takvim predmetima.

SPECIFIČNA AKTIVNOST: EDUKACIJSKI SEMINAR ZA BRANITELJE NA KOSOVU

Tokom prve faze projekta „Pravda i ratni zločini“, ODIHR nije inicijalno predvidio praktičare na Kosovu kao ciljnu grupu, pod pretpostavkom da će slične aktivnosti provoditi druge organizacije koje rade na jačanju pravosudne i pravne sfere na Kosovu, poput EULEX-a. Međutim, nakon što je novim zakonom uspostavljen Odjel za teška krivična djela na Kosovu, uključujući i ratne zločine, postalo je jasno da će budući projekt morati uključiti i Kosovo zbog ove povećane potrebe za podrškom u vezi pitanja koja se tiču ratnih zločina. Shodno tome druga faza je podrazumijevala četiri jednodnevne obuke za branitelje o krivičnoj odbrani u predmetima ratnih zločina, koju je prošlo 99 učesnika, od čega 20 žena.

U saradnji s Advokatskom komorom Kosova (AKK), Udruženjem branitelja koji postupaju pred MKSJ-om i Misijom OSCE-a na Kosovu, ODIHR je tokom 2013. godine organizirao seminare za branitelje na Kosovu. Cilj ovih seminara je bio unaprijediti vještine i izgraditi kapacitete kosovskih branitelja koji rade na predmetima ratnih

zločina, te pospješiti njihovo razumijevanje međunarodnog krivičnog i humanitarnog prava i njihovih vještina zastupanja pred sudom. U martu 2013. godine održana su dva seminaru u Peći i Prištini. Posljednja dva seminaru organizirana su u Prizrenu i Prištini u oktobru 2013. godine.

ODIHR je proveo prva dva jednodnevna seminaru za branitelje u Peći i Prištini 28., odnosno 29. marta 2013. godine. Seminarima su prisustvovala četrdeset i dva branitelja, od čega deset žena. Preostala dva jednodnevna seminaru, koji su održani su 17. i 18. oktobra 2013. godine u Prizrenu i Prištini, okupila su ukupno 53 učesnika. Na seminaru u Prizrenu učestvovalo je 28 branitelja i dva praktičara, od čega pet žena, dok je na seminaru u Prištini bilo 19 branitelja i četiri praktičara, od čega pet žena. Edukacijski seminaru omogućili su učesnicima značajnu obuku o međunarodnom krivičnom i humanitarnom pravu, kao i o naprednim vještinama zastupanja u predmetima ratnih zločina. Edukacijski seminaru su se temeljili na priručnicima pod nazivom „Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijali za praktičnu obuku“ i „Priručnik o odbrani u predmetima međunarodnog krivičnog prava“, koji analiziraju razvijene prakse branitelja koji postupaju pred MKSJ-om.

Edukacijske seminaru u martu i oktobru 2013. godine vodio je Gregor Guy-Smith, branitelj iz Udruženja branitelja koji postupaju pred MKSJ-om i američki odvjetnik. U cilju osiguranja relevantnosti seminaru za učesnike, edukator ih je zamolio da predstave svoj dosadašnji rad, profesionalno iskustvo i godine iskustva u pravnoj struci. Također je zatražio od učesnika da ponude rješenja na scenarije problema koji se javljaju tokom suđenja. Učesnici su aktivno učestvovali, uz ohrabrenje da istaknu izazove s kojima se suočavaju u svom svakodnevnom radu.

Tokom seminaru u martu 2013. godine, učesnici su dobili smjernice i učestvovali u diskusijama o načelima i praktičnim razlozima koji se odnose na presumpciju nevinosti i teret dokazivanja. Nadalje, razmatrani su opći elementi koje treba uzeti u obzir u predmetima ratnih zločina i razrada strategije postupanja u predmetu u kontekstu međunarodnog i domaćeg prava i praksi. Sesije o vještinama bavile su se pitanjima uvodnih i završnih riječi te direktnog i unakrsnog ispitivanja. Povučene su paralele sa američkim pravnim sistemom i praktičnim iskustvom edukatora kao branitelja, nakon stupanja na snagu novog Zakona o krivičnom postupku (ZKP) Kosova u januaru 2013. godine, koji uveo dodatne elemente adversarnog krivičnog postupka.

Nakon prva dva seminaru u martu 2013. godine, ODIHR, AKK i Udruženje branitelja ocijenili su sve aspekte obuke. Posebna pažnja je posvećena povećanju kapaciteta učesnika da apsorbiraju obuku, kao i povećanju participativne prirode seminaru i rješavanju njegove tehničke prirode. Iako su se seminaru u oktobru 2013. godine bavili istim temama kao i seminaru u martu, zahvaljujući povratnim informacijama učesnika naredni seminaru su se više fokusirali na na analizu prava optuženih u predmetima ratnih zločina prema odredbama ZKP-a. Ova analiza je također uzela u obzir međunarodne standarde za pravično suđenje, kao što su pretpostavka nevinosti, nemogućnost samooptuživanja kao i pravo okrivljenog da se brani ćutanjem. Imajući u vidu da je novi adversarni sistem na Kosovu kreirao nove alate za branitelje, seminaru su se također bavili relevantnim odredbama ZKP-a koje bi se mogle koristiti već u fazi istrage.

SPECIFIČNA AKTIVNOST: SEMINAR O NAPREDNIM VJEŠTINAMA ZASTUPANJA I POZIVANJA OŠTEĆENIH I SVJEDOKA „SARADNIKA“

Zajedno sa OKO-om, CEST-om, MKSJ-om, USDOJ-om i Misijom OSCE-a u Bosni i Hercegovini, ODIHR je organizirao trodnevni seminar o naprednim vještinama zastupanja i rada sa svjedocima u predmetima ratnih zločina. Seminar je održan u Sarajevu od 29. do 31. maja 2013. godine, uz učešće deset tužitelja, osam branitelja, četiri sudije i jednog koordinatora za podršku svjedocima u BiH, od čega deset žena.

Seminar su vodili Frederik Harhoff, bivši sudac MKSJ-a, Edina Rešidović, braniteljica pred MKSJ-om, te Andrew Dunne and John Vaudreuil, tužitelji iz SAD-a. Seminar se bavio elementima vođenja predmeta ratnih zločina, pripremom i iznošenjem uvodnih i završnih riječi, direktnim i unakrsnim ispitivanjem svjedoka, razmatranjima prilikom pozivanja oštećenog kao svjedoka i posebnim okolnostima kada se koristi svjedok „insajder“ tj. svjedok saradnik. Obuka se sastojala od plenarnih predavanja na kojima su edukatori upoznali učesnike s temom, nakon čega su im dali prostor za diskusiju na temu. Kroz grupne radionice učesnici istog profila imali su priliku sarađivati jedni s drugima. Na primjer, na okruglim stolovima za sudije razgovaralo se o tome što se može očekivati prilikom uvodnih i završnih riječi, uvođenju pisanih izjava svjedoka u dokaze, načinima kontrole prihvatanja dokaza, o tome kako kontrolirati strane tokom ispitivanja, o utjecaju sociopolitičkog okruženja, očuvanju percepcije nepristranosti i kako postupati s medijima. U svakoj od vježbi, kao osnovna tema korištena su razmatranja o mogućnosti pozivanja oštećenog kao svjedoka i svjedoka „saradnika“. Tokom završnog dana, učesnici seminara su učestvovali u simuliranom suđenju gdje su imali priliku provježbati vještine o kojima se raspravljalo tokom seminara.

Učesnici su dali pozitivne povratne informacije o seminaru. Smatraju da su sesije bile intelektualno izazovne i korisne za njihov svakodnevni rad. Osim toga, preporučili su da se i na budućim seminarima okupi slična mješavina profila.

SPECIFIČNA AKTIVNOST: ZAJEDNIČKA RADIONICA O VJEŠTINAMA POSTUPANJA

Sudije, tužitelji i branitelji učestvovali su na zajedničkoj radionici o vještinama postupanja u Beogradu 26. i 27. novembra 2013. godine. Ova je radionica dala učesnicima priliku da razgovaraju sa i uče od iskusnih stručnjaka praktičara o tome kako učinkovito postupati u predmetima ratnih zločina u Srbiji. Radionici je prisustvovalo sedam sudija, četiri tužitelja i dva branitelja koji rade u Srbiji, od čega šest žena. Učesnici seminara su bili pravni stručnjaci iz Odjeljenja za ratne zločine Višeg suda u Beogradu, Vrhovnog kasacionog suda Srbije, Tužilaštva za ratne zločine Republike Srbije i Advokatske komore Srbije.

Radionicu je vodilo troje edukatora, Wolfgang Schomburg, bivši sudija MKSJ-a, Novak Lukić, branitelj pred MKSJ-om i sudija Siniša Važić iz Višeg suda u Beogradu. Kod odabira edukatora, vodilo se računa da to budu osobe koje će ponuditi i domaće i međunarodne perspektive.

Da bi se osiguralo da je radionica i dovoljno relevantna i izazovna za učesnike, učesnicima je ponuđen komparativni pregled. Tokom radionice raspravljalo se o zakonodavstvu i sudskoj praksi u Srbiji u svjetlu prakse i sudske prakse međunarodnih krivičnih sudova.

Struktura radionice je podrazumijevala plenarne sesije i rad u grupama. U šest plenarnih sesija razgovaralo se o općim uvjetima za ratne zločine, osnovnim elementima za ova krivična djela, prikupljanju i uvrštavanju dokaza, prethodnom postupku, oblicima odgovornosti i zaštite ljudskih prava u postupcima za ratne zločine, pogotovu o načelima zakonitosti. Svakoj od ovih tema posvećena je po jedna plenarna sesija, koja je bila popraćena diskusijom. U dvije zasebne grupe raspravljalo se o krivičnom postupku i poštivanju standarda pravičnog suđenja. Tokom diskusije u zasebnim grupama, sudije su razgovarale o dužini trajanja i učinkovitosti postupaka i izradi nacрта presude i odmjeravanju kazne. U grupnim diskusijama, uvodno izlaganje je obično davao pojedinac kojeg nominiraju učesnici ili neko od dvoje edukatora, a nakon tog izlaganja uslijedila bi diskusija koju su moderirali edukatori. Za to vrijeme, tužitelji i branitelji su slušali izlaganja na temu uvodnih i završnih riječi i direktnog i unakrsnog ispitivanja. Nakon tih izlaganja, uslijedila bi rasprava i praktične vježbe na temu.

SPECIFIČNA AKTIVNOST: OBUKA IZ OBLASTI MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG I KRIVIČNOG PRAVA

Dana 16. decembra 2013. godine, ODIHR, Misija OSCE-a u Crnoj Gori i Centar za obuku sudija Crne Gore zajednički su organizirali jednodnevni seminar za sudije i tužitelje u Podgorici. Na edukacijskom seminaru je učestvovalo 19 sudija, tužitelja, savjetnika i edukatora, od čega 16 žena.

Obuku je vodila Joanna Korner, sutkinja sa Krunskog suda u Engleskoj i Walesu, nekadašnja viša tužiteljica pri MKSJ-u. U svom radu je koristila prezentacije i diskusije, studije slučaja i video materijal o MKSJ-u kako bi animirala učesnike. Nadalje, učesnici su razgovarali o važećem pravu u predmetima ratnih zločina, uključujući elemente za krivična djela ratnog zločina, oblike krivične odgovornosti, relevantnu sudsku praksu za ratne zločine u Crnoj Gori, rad s žrtvama i svjedocima, posebno ranjivim svjedocima i načinima kako provoditi suđenja za ratne zločine, poput prikupljanja dokaza, dostavljanja dokaza drugoj strani i nagodbama. Edukacijski seminar se temeljio na priručniku pod nazivom „Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijali za praktičnu obuku“.

REZULTAT 2: RAZMJENA NAJBOLJIH PRAKSI I ISKUSTAVA U RJEŠAVANJU PREDMETA RATNIH ZLOČINA IZMEĐU PRAKTIČARA U PRAVOSUĐU U REGIJI I SA MKSJ

SPECIFIČNA AKTIVNOST: STRUKOVNI SASTANCI

Prema nalazima eksterne evaluacije, prva faza projekta „Pravda i ratni zločini“ pokazala je da su sastanci između kolega stručnjaka bili učinkovit i da predstavljaju relevantan način za prijenos znanja i izgradnju mreže među praktičarima u oblasti ratnih zločina. Za iskusnije praktičare, ovakvi sastanci su prepoznati kao najbolji oblik učenja. Nadalje, učesnici na ovim strukovnim sastancima izrazili su najveći interes za susrete s kolegama iz drugih zemalja u regiji kako bi razgovarali o izazovima i rješenjima.

S tim u skladu, ODIHR je organizirao četiri jednodnevna regionalna sastanaka tokom druge faze za branitelje, službenike za podršku svjedocima, sudije i istražitelje na predmetima ratnih zločina. Ovi sastanci su okupili ukupno 64 iskusna stručnjaka, od čega 28 žena iz BiH, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije. Sastanci su održani s ciljem

okupljanja kolega iz regije radi razmjene informacija i dobrih praksi u pravosuđu za ratne zločine, kao i razvoja profesionalnih odnosa s drugim praktičarima koji rade na ratnim zločinima. Sve u svemu, učesnici ovakvih strukovnih susreta izrazili su zadovoljstvo susretima i interes za dodatnim regionalnim sastancima ove vrste.

Branitelji

U saradnji s Udruženjem branitelja pred MKSJ-om i Misijom OSCE-a u Crnoj Gori, ODIHR je 19. aprila 2013. organizirao regionalni strukovni sastanak za iskusnije branitelje u predmetima ratnih zločina dana u Podgorici. Sastanku je prisustvovalo šesnaest branitelja, među kojima 4 žene iz BiH, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije. Općenito, sastanak branitelja koji postupaju u predmetima ratnih zločina u regiji jugoistočne Evrope omogućio je diskusiju o izazovima i najboljim praksama za odbranu optuženih za ratne zločine.

Prije sastanka, ODIHR je konzultirao sve učesnike kako bi osigurao relevantnost teme za diskusiju. Sastanak su moderirali Gregor Guy-Smith, branitelj pred MKSJ-om i Dan Saxon, bivši tužitelj MKSJ-a. Moderatoru su predstavili teme, a zatim omogućili diskusiju učesnika o zajedničkim problemima i mogućim rješenjima vezanim za svaku temu. Razgovaralo se o pristupu podacima i spisima MKSJ-a, korištenju dokaza MKSJ-a, istragama odbrane i sporazumima o priznanju krivnje u predmetima ratnih zločina i utjecaja društveno-političkog okruženja na pravično suđenje u predmetima ratnih zločina. Učesnici koji su ranije postupali pred MKSJ-om često su davali osnovu za dalju raspravu, koja je također olakšala usporedbe između prakse MKSJ-a i regionalnih sudova.

Službe za podršku svjedocima

Dana 21. juna 2013. godine, ODIHR je organizirao jednodnevni strukovni sastanak kolega zaduženih za pružanje podrške svjedocima u Skoplju. Budući da su održive i integrirane strukture suštinski važne za zaštitu žrtava i prava svjedoka, ovaj sastanak je omogućio regionalnim službama za podršku svjedocima i žrtvama da se uključe u konstruktivnu diskusiju oko rješavanja zajedničkih problema u pružanju podrške svjedocima. Sastanak je okupio 17 učesnika, od čega 14 žena iz BiH, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije. Šesnaest učesnika su bili pružatelji usluge podrške svjedocima u predmetima ratnih zločina u okviru odjela za žrtve i svjedoke unutar sudova i drugih državnih institucija, nevladinih organizacija (NVO) i međunarodnih organizacija. Na događaju je također učestvovao jedan službenik Odjela za žrtve i svjedoke iz terenskog ureda MKSJ-a u Sarajevu.

ODIHR je poduzeo niz mjera kako bi osigurao regionalno vlasništvo nad događajem. Prije samog sastanka, učesnicima je upućen e-mail da se očituju o predloženom dnevnom redu kako bismo osigurali da su teme relevantne i korisne. Osim toga, događaj su moderirala četiri moderatora iz BiH, Hrvatske i Srbije, tačnije Lucija Lukić iz Odjela za istrage i podršku svjedocima Tužilaštva/Tužiteljstva BiH, Nikica Hamer Vidmar iz Samostalnog sektora za žrtve i podršku svjedocima Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske, Jasmina Nikolić iz Viktimološkog društva Srbije i Alma Taso-Deljković iz Ureda za podršku svjedocima Suda BiH. Učesnici su razgovarali o definicijama i načelima

podrške svjedocima i uspoređivali regionalne modele podrške svjedocima. Također su se osvrnuli na međunarodnu i regionalnu saradnju, rad sa žrtvama seksualnog nasilja tokom rata i ulogu nevladinih organizacija i odredbe koje se odnose na koordinaciju podrške.

Učesnici su pozdravili diskusije o regionalnom komparativnom pristupu, položaju nevladinih organizacija, priliku za umrežavanje i priliku za predstavljanje izazova vezanih za zaštitu i podršku svjedocima.

Sudije

Dana 15. novembra 2013. godine, u saradnji s Misijom OSCE-a u Bosni i Hercegovini, ODIHR je održao strukovni sastanak sudija u Sarajevu. Sastanak je okupio sudije koji postupaju u predmetima ratnih zločina kako bi razgovarali o zajedničkim izazovima u predmetima ratnih zločina u jugoistočnoj Evropi. Kroz ovu raspravu, sudije su razmijenili iskustva i rješenja za zajedničke izazove. Na događaju je učestvovalo četrnaest sudija iz BiH, Hrvatske, Kosova, Crne Gore i Srbije i dvoje sudija s međunarodnim iskustvom iz Švicarske i SAD-a, od čega devet sutkinja.

Poduzeto je nekoliko koraka u cilju osiguravanja relevantnosti tema u lokalnom kontekstu, osiguravajući istovremeno i međunarodnu pravnu perspektivu. Prije svega, učesnici su unaprijed konsultirani i temama relevantnim za učesnike. Drugo, sastanak su moderirali sami učesnici. Uloge četiri moderatora su ravnomjerno podijeljene između međunarodnih sudija i sudija iz regije i to sutkinja Azre Miletić i Minke Kreho iz BiH, sudije Stefan Trechsela, bivšeg ad litem sudije MKSJ-u i sutkinje Patricia Whalen iz SAD-a, bivše međunarodne sutkinje Suda BiH.

Učesnici su razgovarali o komandnoj odgovornosti u predmetima ratnih zločina, zaštiti i podršci svjedocima u suđenjima za ratne zločine i utjecaju procesuiranja ratnih zločina na postkonfliktno pomirenje. Nadalje, sudije su razmatrale proceduralne izazove koji proizlaze iz uvođenja elemenata adversarnog modela u zakone o krivičnom postupku u regiji. Imajući u vidu da uvođenje elemenata adversarnog sistema u tradicionalno inkvizitorni sistem predstavlja izazov kako za odvjetnike tako i za sudije, ova sesija se fokusirala na novu ulogu sudija kao „arbitara“ između stranaka tokom krivičnog postupka, kao i primjenu zakonskog standarda krivice van razumne sumnje, izazove kod uvrštavanja dokaza, izazove koji proizlaze iz ocjene dokaza, sporazum o priznanju krivnje i utjecaj ovih promjena na branitelje.

Istražitelji na predmetima ratnih zločina

Istražitelji na predmetima ratnih zločina iz regije učestvovali su na jednodnevnom regionalnom strukovnom sastanku u Sarajevu 25. maja 2015. godine, koji je organizirao ODIHR uz podršku Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini i Misije OSCE-a u Srbiji. Svrha sastanka je bila omogućiti istražiteljima na predmetima ratnih zločina iz regiona da razmijene informacije i znanja, najbolje prakse i iskustva u ovoj oblasti. Na sastanku je učestvovalo trinaest istražitelja koji rade na predmetima ratnih zločina iz BiH, Hrvatske, Kosova i Srbije. Većina tih istražitelja imalo je pozicije unutar uprava policije, a samo je jedan učesnik radio u tužilaštvu. Na sastanku su prisustvovala i dva

međunarodna istražitelja iz Velike Britanije i Finske sa značajnim iskustvom rada u jugoistočnoj Evropi.

U cilju osiguranja regionalnog vlasništva nad događajem, moderiranje je ravnopravno podijeljeno između dvojice domaćih i dvojice međunarodnih istražitelja, Marija Kapetanovića iz BiH, Dejana Marinkovića iz Srbije, Howarda Tuckera, bivšeg šefa Misije MKSJ-a u BiH, te Matti Raatikainena, rukovoditelja Istražnog odjela EULEX-a za ratne zločine.

Prije samog sastanka, ODIHR se konzultirao sa učesnicima u cilju razrade tema za raspravu, koje su obuhvatale strukturu istražnih jedinica, odnos između istražitelja i tužitelja, raspodjelu resursa, sigurnosna pitanja, upravljanje sukobom interesa u istražnim jedinicama i prekograničnu komunikaciju i razmjenu informacija kada se osumnjičeni nalaze u drugim državama u regiji. Tokom rasprave o ovim temama, istražielji su razmijenili iskustva i dobre prakse, te raspravljali o svojim problemima koji proizlaze iz različitih institucionalnih stvarnosti u kojima rade, ali i usvojenim rješenjima i mogućim budućim pravcima djelovanja na domaćem i regionalnom nivou.

Ovaj sastanak je predstavljao završni događaj druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“. Učesnici su istakli da je sastanak bio koristan, posebno za jačanje međusobnih kontakata u regiji.

SPECIFIČNA AKTIVNOST: KONFERENCIJA O ULOZI DOMAĆIH PRAVOSUĐA U PROVEDBI MEĐUNARODNOG HUMANITARNOG PRAVA—PROPISI I PRAKSA

U periodu od 19. do 20. maja 2014. godine, ODIHR je u saradnji s Međunarodnim komitetom Crvenog krsta/križa (MKCK), Misijom OSCE-a u Bosni i Hercegovini, Sudom BiH i Ambasadom Švicarske u BiH organizirao dvodnevnu konferenciju u Sarajevu. Tokom konferencije, ODIHR je imao za cilj osigurati pravosudnim akterima iz zemalja jugoistočne Evrope priliku za razmjenu iskustava i dobrih praksi u pogledu procesuiranja ratnih zločina na nacionalnoj razini, te promovirati i razvijati međudržavnu saradnju i raspravljati o pitanju nacionalnog pomirenja. Ova konferencija je okupila 73 sudija, tužitelja, branitelja, pravnih stručnjaka i predstavnika međunarodnih i nevladinih organizacija koji su razgovarali o ulozi domaćih pravosuđa u provedbi međunarodnog prava. Trideset i devet učesnika su bile žene.

Konferencija je organizirana u četiri sesije na kojima su panelisti raspravljali o ključnim izazovima u procesuiranju ratnih zločina na nacionalnoj razini, interakciji između međunarodnih i domaćih zakona, saradnji u procesuiranju ratnih zločina i specifičnim izazovima procesa tranzicijske pravde. Svaki panel su činili sudije, tužitelji, branitelji i/ili pravni stručnjaci koji su nastojali potaknuti raspravu, a moderatori su bili ili sudije ili pravni stručnjaci. Nakon izlaganja panelista, učesnicima je data prilika da postavljaju pitanja.

Sve u svemu, konferencija je bila prilika za učesnike da se osvrnu na broj i obim procesuiranja ratnih zločina u jugoistočnoj Evropi, porazgovaraju o ulozi domaćih pravosuđa u provedbi međunarodnog prava, da promoviraju regionalnu saradnju te osvijeste svoju ulogu u procesima tranzicijske pravde. Učesnici su cijenili priliku

za raspravu o izazovima i praktičnim pitanjima s kojima se susreću u svom radu. Konferencija je također podržala napore na jačanju regionalne saradnje i promociju međunarodne pravne pomoći u predmetima ratnih zločina. Konačno, u diskusiji su promovirani međunarodni standardi, obaveze OSCE-a i odgovornosti država za sprečavanje i procesuiranje ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti.¹³

13 Završni izvještaj o konferenciji dostupan na engleskom i b/h/s jezicima na <https://www.osce.org/odihr/142256>.

H. Iskustva, dobre prakse i teme za popratne aktivnosti

I.1. ISKUSTVA I DOBRE PRAKSE DRUGE FAZE PROJEKTA „PRAVDA I RATNI ZLOČINI“

U nastavku se navode iskustva, dobre prakse i teme za raspravu, koje odražavaju stavove učesnika iz diskusija provedenih tokom aktivnosti u okviru druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“. Budući da su strukovni sastanci održavani „iza zatvorenih vrata“, izostavljene su sve osjetljive informacije i navođenje konkretnih učesnika.

VAŽNOST ISKUSTAVA PRAVOSUĐA ZEMALJA JUGOISTOČNE EVROPE U PROCESUIRANJU PREDMETA RATNIH ZLOČINA NA ŠIROJ RAZINI

U protekle dvije decenije pravosuđa s područja jugoistočne Evrope generirala su jedinstveno iskustvo u rješavanju ratnih zločina i drugih međunarodnih krivičnih djela. Ova iskustva i dobre prakse u pogledu sudskih procesa ili obnove i pomirenja u društvu trebaju se podijeliti s drugim državama koje se trebaju baviti masovnim zločinima u kontekstu oružanih sukoba i gdje primarna odgovornost za procesuiranje tih zločina počiva na tim državama. Također, potrebno je podijeliti i promovirati iskustvo zemalja s područja jugoistočne Evrope u kontekstu saradnje s MKSJ-om, imajući u vidu da korist od toga mogu imati i druge zemlje koje trenutno saraduju s Međunarodnim krivičnim sudom ili koje bi mogle saradivati s stalnim krivičnim sudom u budućnosti.

RJEŠAVANJE VELIKOG BROJA PREDMETA RATNIH ZLOČINA

Domaća pravosuđa zemalja jugoistočne Evrope preuzela su procesuiranje velikog broja predmeta ratnih zločina, naročito u BiH, čime su otvoreni brojni izazove u pogledu osiguranja učinkovitosti, prava na pravično suđenje i raspodjelu sredstava. Učesnici u aktivnostima projekta WCJP II raspravljali su o ovim izazovima i odgovarajućim praksama te su ustanovili da bi trebalo izraditi nacionalne strategije, rasporediti predmeta između sudova i uspostaviti specijalizirane odjele za procesuiranje velikog broja predmeta ratnih zločina.

Donošenje nacionalne strategije za rješavanje velikog broja predmeta ratnih zločina je suštinski važno. Uspješna provedba takve strategije, međutim, zahtijeva izdvajanje odgovarajućih sredstava i obuku kadrova. Primjera radi, iako je BiH izradila nacionalnu strategiju, finansijski problemi su bitno utjecali na njezinu provedbu. Negativan uticaj na provedbu strategije mogu imati i neuspjele istrage i krivična gonjenja onih koji su utjecali na svjedoke.

Mnoge zemlje jugoistočne Evrope uspostavile su specijalizirane odjele za procesuiranje predmeta ratnih zločina. Premda je uspostavljanje ovakvih specijaliziranih odjela pomoglo da se sredstva usmjere na borbu protiv prakse nekažnjavanja, potrebno je još mnogo truda i rada na polju adekvatne obuke onih koji rade na tim poslovima, njihovom informiranju o relevantnim zakonskim okvirima i dešavanjima u zemlji i na međunarodnoj sceni.

Drugi metod za rješavanje velikog broja predmeta ratnih zločina podrazumijeva raspodjela predmeta između sudova različitih razina u zemlji. Za poboljšanje

učinkovitosti u rješavanju predmeta ratnih zločina, BiH je raspodijelila predmete između državnog suda i kantonalnih i okružnih sudova u entitetima i Brčko distriktu. Državni sud bavi se najozbiljnijim predmetima ratnih zločina, dok kantonalni i okružni sudovi postupaju u manje ozbiljnim predmetima. Učesnici u BiH su naglasili da je obuka o predmetima ratnih zločina bila presudna upravo zbog velikog broja neriješenih predmeta na kojima će raditi okružni i kantonalni sudovi. Uprvo zbog dodjeljivanje predmeta u rad praktičarima koji nemaju dovoljno iskustva u rješavanju složenih krivičnih djela, potrebna je značajna obuka kroz koju će se osnažiti kapaciteti ovih praktičara za valjano procesuiranje ovih krivičnih djela, a što za može iziskivati i povećanje ukupnih potrebnih sredstava.

SARADNJA U PROCESUIRANJU RATNIH ZLOČINA

Veliki broj predmeta ratnih zločina desio se na teritorijama više države u regiji te je u tom pogledu međudržavna saradnja istaknuta kao ključno područje za predmete ratnih zločina s međunarodnom komponentom. Istaknuta je i potreba za saradnjom s MKSJ. Učesnici su posebno istakli da je međudržavna saradnja bitna kod saslušavanja svjedoka i prikupljanja dokaza kao i u slučajevima gdje optuženi ima dvojno državljanstvo. Brojni primjeri iz prakse doprinijeli su povećanju međudržavne saradnje i saradnje s MKSJ-om, a time i unapređenju postupanja u predmetima ratnih zločina u zemlji.

Prije svega, potpisivanje bilateralnih sporazuma između država u regiji unaprijedilo je saradnju i omogućilo razmjenu informacija i dokaza. Čak i s ovakvim sporazumima, akteri su prepoznali oblasti u kojima se ovi protokoli mogu unaprijediti. Prije protokola o saradnji između BiH i Srbije iz 2013. godine, učesnici su pojasnili da je BiH iskusila poteškoće zbog nedostatka bilateralnog protokola o pravnoj pomoći sa Srbijom. Moguće je da će biti potrebno više informacija i potencijalne obuke kako bi se osiguralo da su kantonalne i okružne nadležnosti u BiH upoznate s mehanizmima saradnje s MKSJ-om zbog velikog broja predmeta ratnih zločina koje ove nadležnosti moraju rješavati. Upravo zbog toga je bitno naglasiti značaj promoviranja i korištenja mehanizma saradnje od strane domaćih pravosuđa pred UN-ovim Mehanizmom za međunarodne krivične tribunale i nakon zatvaranja MKSJ-a.

Uključivanjem odredbi o izručenju vlastitih državljana, što se još uvijek smatra preprekom u borbi protiv praksi nekažnjavanja u jugoistočnoj Evropi, bilateralni sporazumi između država će također biti značajno unaprijeđeni. Druga rješenja koja će unaprijediti učinkovitost rješavanja predmeta ratnih zločina podrazumijevaju i potjernice za zemlje Zapadnog Balkana (prema modelu Evropske potjernice), iako je vjerovatno da će ta ideja naići na prepreke zbog nedostatka političke volje za lišavanjem slobode vlastitih državljana. Države se također potiču da koriste univerzalne nadležnosti u nastojanju da dokuju praksu nekažnjavanja počinitelja ratnih zločina. Jedan takav primjer je istraga protiv državljanina BiH s prebivalištem u Danskoj koja je provedena na temelju univerzalne nadležnosti. Ova istraga je pokrenuta na temelju sporazuma između danskih i bh. vlasti. Temeljem ovog sporazuma dansko tužilaštvo je uspostavilo ureda u BiH kako bi imalo bolji pristup mjestu zločina. Istraga je okončana u svega tri mjeseca.

Čak i kada postoje bilateralni sporazumi, postoje brojene prepreke učinkovitoj prekograničnoj saradnji. Komunikacija i koordinacija na regionalnoj i bilateralnoj razini tokom istraga u ovakvim predmetima je manjkava. Regionalni susreti koji okupljaju istražitelje i tužitelje za ratne zločine mogu olakšati uspostavljanje mreže koja će omogućiti istražiteljima i tužiteljima uspostavljanje komunikacije na stručnim i neformalnih razinama, što će u konačnici rezultirati boljom regionalnom saradnjom.

Nadalje, potpisivanjem bilateralnih sporazuma i usvajanjem relevantnih domaćih zakona omogućeno je korištenje dokaza prikupljenih od strane MKSJ-a u domaćim pravosudnim sistemima. Zakon o ustupanju predmeta od strane MKSJ-a u BiH, na primjer, omogućuje domaćim sudovima da koriste dokaze MKSJ-a, činjenice utvrđene odlukama MKSJ-a i transkripte iskaza svjedoka i vještaka, pod uslovom da su strane u postupku s tim saglasne. U potonjem slučaju, potrebno je provesti unakrsno ispitivanje.

Drugi raspoloživi mehanizmi koji pospješuju saradnju su imenovanje službenika za vezu ili uspostavljanje zajedničkih istražnih timova. Službenici za vezu iz jedne zemlje mogu biti upućeni u drugu zemlju kako bi konkretno koordinirali istragu s vlastima druge zemlje. Moguće je, također, imenovati službenike za vezu za saradnju s MKSJ-om. Srbija je imenovala službenika za vezu za razmjenu dokaza i informacija s MKSJ-om. U tom procesu su se pojavile određene komplikacije u vezi s izostavljanjem informacija neophodnih za zaštitu identiteta svjedoka, te ponekad isuviše dugog procesa dostavljanja informacija, koji su u nekim slučajevima trajali i po šest mjeseci. Neovisno o tome, učesnici su uglavnom mišljenja da ovakva praksa olakšava razmjenu informacija i dokaza. Zajednički istražni timovi, poput onih koji kombiniraju timove policijskih službenika i tužitelja iz nadležnih država, također mogu unaprijediti postupanje u predmetima ratnih zločina koji sežu izvan granica neke države, ali bi mogli stvoriti i dodatne izazove u smislu suprotstavljenih domaćih krivičnih zakona i postupaka.

Paralelne istrage protiv istog optuženog u više država otvorile su nove izazove, između ostalog i izazove u pogledu nedosljedne primjene zakona. Ipak, države i dalje nastoje poduzeti sve neophodne pravne radnje unatoč činjenici da je osumnjičeni preselio na drugu teritoriju. U tom smislu, paralelne istrage doprinose borbi protiv praksi nekažnjavanja. Dodatna komunikacija i saradnja između relevantnih strana može doprinijeti osiguravanju dosljednog i učinkovitijeg krivičnog progona počinitelja.

UVOĐENJE ADVERSARNOG SISTEMA I NOVI ZAKONI O KRIVIČNOM POSTUPKU

Uvođenje elemenata adversarnog krivičnog postupka u države koji počivaju na tradicionalno inkvizitorskom sistemu uzrokovalo je višestruke izazove za sve pravne stručnjake koji postupaju u predmetima ratnih zločina te je dovelo do potrebe za intenzivnijim edukacijama o vještinama i ekspertizi u ovoj oblasti. Branitelji naročito izražavaju zabrinutost po pitanju međunarodnih standarda pravičnog suđenja, uključujući ravnopravnost stranaka u postupku, nezavisnost i nepristrasnosti sudija, te prezumpciju nevinosti. Prema mišljenju učesnika, ova pitanja su se pojavila zbog nedostataka u zakonima o krivičnom postupku i prelaska na sistem sa pretežno adversarnim obilježjima. Mnogo branitelji, koji su učestvovali u drugoj fazi projekta „Pravda i ratni zločini“, navode da imaju poteškoća kod razumijevanja novih krivičnih

procedura. U BiH, 10 nakon stupanja na snagu novih ZKP-ova,¹⁴ učesnici i dalje imaju poteškoća u razumijevanju koncepata i filozofije novih zakona te primjene novih krivičnih postupaka koji proizilaze iz sistema običajnog prava, kao što su unakrsno ispitivanje i sporazumi o krivnji. S druge strane, neki od učesnika u Srbiji su pozdravili brzinu novih procedura, kao što je uvođenje postupka prethodnog saslušanja i sporazuma o krivnji. Učesnici su ukazali da je prelazak na adversarni sistem u pojedinim jurisdikcijama izvršen na nekoordiniran način, te je u regionu uzrokovao različite standarde u pravima optuženih.

Slično drugim državama u regiji, neki od branitelja na Kosovu vjeruju da su i dalje u nepovoljnijem položaju u odnosu na tužitelje, naročito po pitanju jednakosti strana u postupku. Različiti učesnici iz regije su istakli izazove po pitanju osnovnih procesnih garancija zbog teksta zakona ili razvijene prakse, kao što su prepreke s kojima se suočavaju branitelji u pristupu dokazima ili suočavanju sa svjedocima tužilaštva prije glavnog pretresa. U tom smislu, sudije su pokazale interes za seminare ili sastanke koji će se baviti njihovom ulogom u ispunjavanja standarda koji se odnose na ravnopravnost strana u postupku.

Usljed prelaska na adversarni sistem, sudijama i pravnim praktičarima je potrebna dodatna podrška kod nomotehnike i obuke na temu novih odredbi krivičnih procesnih zakona i vještina zastupanja u cilju uspješne reforme procesnih zakona. Seminari sa fokusom na vještine trebaju obraditi vještine zastupanja u svim fazama, od istrage do žalbenog postupka. Harmonizacija sistema i zakona u regiji je također predložena kao nešto što može pomoći u predvidljivosti i efikasnosti suđenja za ratne zločine.

OBLICI KRIVIČNE ODGOVORNOSTI

Na nekoliko događaja tokom druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“, međunarodni pravni stručnjaci su promovirali upotrebu komandne odgovornosti i UZP-a kao metoda dokidanja praksi nekažnjavanja u predmetima ratnih zločina pred domaćim sudovima. Na nacionalnom nivou, pravni praktičari se suočavaju sa nekoliko poteškoća u upotrebi ovih oblika odgovornosti.

Primjena UZP-a je poseban izazov na nacionalnom nivou. Međunarodna sudska praksa se razlikuje kada je riječ o ovom obliku odgovornosti dok se praksa MKS-a još uvijek razvija. UZP se rijetko koristi pred domaćim sudovima, ali su sudovi u BiH priznali ovaj koncept u izuzetnim okolnostima. Međutim, učesnici koji rade u BiH su imali poteškoća u primjeni standarda međunarodnog krivičnog prava koji je uspostavio MKSJ kada se

14 U Bosni i Hercegovini su na snazi četiri zakona o krivičnom postupku sa sličnim odredbama: jedan koji se primjenjuje pred Sudom BiH, jedan pred kantonalnim sudovima u Federaciji Bosne i Hercegovine, jedan pred okružnim sudovima u Republici Srpskoj i jedan pred Osnovnim sudom Brčko distrikta.

dokazuje specifičan oblik odgovornosti, naročito UZP III,¹⁵ te pomaganja i podržavanja u krivičnim djelima izvršenim zbog propusta.

Kada je u pitanju odgovornost nadređenog, neke sudije iz regije su izrazile zabrinutost zbog izazova koji prate korištenje ovog oblika odgovornosti zbog zabrane retroaktivne primjene zakona. Ova tema je posebno važna za pravnike u Srbiji gdje su pravne odredbe koje se odnose na odgovornost nadređenog usvojene 2006. godine. Čini se da mnogi učesnici iz Srbije imaju poteškoća sa ovim konceptom i načinom njegove primjene u pravnom sistemu Srbije. Slično praktičarima iz Srbije, pravni praktičari iz Crne Gore smatraju da važeći zakon u to vrijeme nije prepoznavao odgovornost nadređenog. Druge sudije iz regije su kazale da su usvojile šire tumačenje pomaganja i podržavanja te saizvršilaštva u kontekstu procesuiranja odgovornosti zapovjednika u predmetima ratnih zločina.

Sve u svemu, dodatne obuke o oblicima odgovornosti bi bile od koristi imajući u vidu da učesnici smatraju da je riječ o opsežnoj i pravno složenoj temi. Što se tiče oblika odgovornosti, učesnici su izrazili poseban interes za razliku između oblika odgovornosti utvrđenih sudskom praksom MKSJ-a i MKSR-a i oblika odgovornosti uspostavljenih u domaćem pravu i sudskoj praksi. Takve seminare treba prilagoditi lokalnom kontekstu i na taj način usporediti međunarodnu praksu sa domaćim pravom i praksom.

ZAŠTITA SVJEDOKA I ŽRTAVA

Širom jugoistočne Evrope, učesnici su se složili da je potrebno ojačati mehanizme za podršku svjedocima. Konkretno, učesnici su istakli da mehanizmi za podršku svjedocima nemaju dovoljno resursa i osoblja te da imaju poteškoće u koordinaciji. Mehanizmi i aktivnosti, poput strukovnih sastanaka stručnjaka koji rade na istim poslovima, koji omogućavaju osoblju za podršku svjedocima i žrtvama da usporede politike, metode i modele, korisni su i za strukture podrške u cijeloj regiji.

Programi zaštite svjedoka i žrtava trebaju se primjenjivati ne samo u fazi suđenja, nego od samog početka, kada je ostvaren prvi kontakt na početku istrage i trebaju se nastaviti i nakon svjedočenja. Programi za zaštitu svjedoka mogu ponuditi logističku, informativnu i psihološku podršku svjedocima i žrtvama. Programi zaštite svjedoka u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini omogućavaju ranjivim svjedocima da svjedoče putem video-linka ili putem medija koji omogućava izmjenu glasa ili lika svjedoka. Zaštićeni svjedoci u nekim sudovima mogu otvoreno svjedočiti, ali tada se uključuju u program zaštite svjedoka, a neki se čak i izmiještaju u inostranstvo.

Osoblje za podršku svjedocima je izrazilo interes za učešće na dužim obukama, strukovnim sastancima koji uključuju sudsko osoblje te sastancima na nivou lokalne

15 UZP III se javlja kada se više lica usaglasilo oko UZP-a, a neki od pripadnika UZP-a počinu krivično djelo koje, iako se ne uklapa u zajednički cilj, predstavlja prirodnu i predvidivu posljedicu realizacije zajedničkog cilja. Vidi International Criminal Law Services, „*Međunarodno krivično pravo i praksa – Materijali za praktičnu obuku*“ (OSCE-ODIHR, 2011. godina), Nastavna oblast 9., str. 14. Vidi također, MKSJ, *Tužilaštvo protiv Duška Tadića*, predmet br. IT-94-1-A, 15.7.1999. godine, stav 195-196 204, <http://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/bcs/990715.pdf>

zajednice. Također su izrazili zainteresiranost za konferencije koje su usmjerene na određenu temu, kao što su mehanizmi podrške žrtvama seksualnog nasilja.

ISTRAŽITELJI NA PREDMETIMA RATNIH ZLOČINA

Pravosuđa u regiji jugoistočne Evrope održavaju različite nivoe centralizacije jedinica za istrage, koje, ikao se čini, imaju sličan nivo učinkovitosti. Srbija i Kosovo održavaju najcentraliziraniji sistem, dok Hrvatska ima organizaciju istražnih tijela na okružnom nivou, a Bosna i Hercegovina ima mješavinu jedinica za istrage na državnom i lokalnom nivou. Povećana centralizacija, međutim, može osigurati uslove za fleksibilno korištenje dostupnih istražnih resursa jer omogućava raspodjelu sredstava u skladu sa stvarnim potrebama. Prema informacijama, jedinice za istrage širom regije su dinamične i sposobne da se prilagode promjenjivim okolnostima.

Koordinacija i saradnja sa tužiteljstvom su oblasti gdje je potrebno unaprjeđenje širom regije. Učesnici su naveli nedostatak pravnih smjernica od strane nadležnog tužitelja ili nerazumijevanje poslova koje kolege obavljaju, kao neke od razloga za lošu komunikaciju i koordinaciju. Istražitelji potvrđuju potrebu većeg nadzora tužitelja i pravnih smjernica naročito tokom ispitivanja potencijalnih svjedoka „saradnika“, jer istražitelji možda ne shvataju vrijednost tih svjedoka za predmet tužilaštva. Aktivnosti koje okupljaju istražitelje i tužitelje koji rade na predmetima ratnih zločina i omogućavaju im uvezivanje te povećavaju njihovo međusobno razumijevanje u radu, mogu poboljšati koordinaciju i saradnju između ovih subjekata. Ovakve aktivnosti su posebno bitne za istražitelje koji rade na predmetima ratnih zločina na Kosovu, jer je posebna istražna jedinica relativno nova, a istražitelji trenutno tragaju za regionalnim modelom koji bi im dao opšte smjernice za njihov rad.

Trenutačno, u regiji ne postoje ciljani mehanizmi koji bi služili za bavljenje problemom sukoba interesa za istražne timove koji se bave ratnim zločinima. Učesnici su ukazali na to da bi se sukobi interesa, čiji predmet bi na primjer mogao biti istražitelj, bivši pripadnik vojske i koji je služio vojni rok u određenom području u kojem su se desila djela, a koja su predmet istrage, mogli potencijalno rješavati na način da se službenici koji su u sukobu interesa izmiještaju ili da se istraga dodijeli drugim jurisdikcijama, a ne lokalnoj zajednici. Pored toga, za sprečavanje nastanka sukoba interesa moguće je koristiti postupak provjere u fazi zapošljavanja i mehanizam upotrebe specijalnih jedinica za provođenje interne istrage u vezi sa policijskim službenicima za koje se sumnja da su bili uključeni u ratne zločine počinjene u prošlosti, premda su učesnici izjavili da takvi postupci i mehanizmi obično već postoje.

Ograničeni resursi negativno utiču na rad istražitelja na predmetima ratnih zločina, posebno ograničenja u pogledu ljudskih resursa. Potrebno je više analitičara i stručnjaka za istraživanje, s obzirom na njihovu važnost za jedinice za istrage i broj ratnih zločina koji se procesuiraju u državi. Zapošljavanje i zadržavanje stručnih istražitelja je također problematično jer druge pozicije unutar policijskih snaga podrazumijevaju veće plate, dok je mogućnost unaprjeđenja na radnom mjestu rijetka.

NEZAVISNOST I NEPRISTRASNOST

Učesnici su izrazili nekoliko zabrinutosti po pitanju nezavisnosti i nepristrasnosti sudija koji sude u predmetima ratnih zločina. Prvo, neki učesnici smatraju da postoji percepcija da su, u stvarnosti, sudije i tužioci dijelovi jedne cjeline. U nekim jurisdikcijama, mediji navodno zauzimaju stranu tužilaštva u odnosu na odbranu. Uslijed toga, pojedini branitelji su zabrinuti da mediji utiču na sudije, a time i na odluku u nekim suđenjima za ratne zločine. Učesnici su iz tog razloga izrazili svoju zainteresiranost za buduće diskusije na temu uticaja medija na suđenja, pritiska medija i političkih podjela u samim medijima. U konačnici, suđenja u nekim predmetima koja se odvijaju u neposrednoj blizini izvršenja krivičnog djela pokreću pitanje nezavisnosti i nepristrasnosti pravosudnih organa.

FORMAT I METODOLOGIJA AKTIVNOSTI

Slično kao u prvoj fazi, sastanci stručnjaka su nastavili generirati diskusije koje podstiču na razmišljanje i pozitivne povratne informacije od učesnika jer utiru put za razgovor o izazovima i rješenjima te učesnicima pružaju platformu za uspostavljanje kontakata sa drugim učesnicima iste struke. Sama prilika za razmjenu iskustava i najboljih praksi sa osobama koje obavljaju iste poslove istaknuta je kao aspekt ovih sastanaka koji se najviše cijeni. Na primjer, osoblje za pružanje podrške svjedocima je izjavilo da im ovakva vrsta platforme omogućuje jačanje mehanizama podrške svjedocima jer imaju priliku usporediti politike, metode i modele koji su u upotrebi u regionu kako bi utvrdili šta je zapravo učinkovito u praksi. Neki od učesnika navode da im više odgovaraju duži sastanci, po mogućnosti dvodnevni ili trodnevni, što im pomaže u donošenju konkretnih zaključaka i preporuka.

Pored toga što su sastanci kolega stručnjaka olakšali značajnu i suštinsku diskusiju također su omogućili uvezivanje učesnika, koji su bili vrlo zainteresirani za uspostavljanje regionalnih mreža sa svojim kolegama koji rade na istim poslovima, što su im ovi sastanci i omogućili. Sudije koji rade na predmetima ratnih zločina su bili zainteresirani za uspostavljanje mreže sudija koji rade na predmetima ratnih zločina u regionu. Isti vjeruju da bi takva mreža mogla značajno doprinijeti efikasnosti i efektivnosti rješavanja predmeta jer je ovo prvi put da su sudije iz regiona morali suditi u predmetima ratnih zločina u svojoj državi u tako velikom obimu.

Zajednički seminari su se također pokazali kao koristan format obuke za učesnike. Na primjer, branitelji koji rade na Kosovu bi voljeli pohađati zajedničku, dvodnevnu ili trodnevnu obuku u kojoj učestvuju policajci, tužioci i sudije. Učesnici iz BiH su također tražili više seminara koji uključuju sudije, tužioce i advokate odbrane. Konkretno, mišljenja su da bi bilo korisno sistematski uključiti sudije sa različitih nivoa domaćih sudova koji rade na predmetima ratnih zločina.

Pokazalo se ključnim što su edukativne radionice u okviru druge faze projekta „Pravda i ratni zločini“ organizirane u saradnji s centrima za edukaciju sudija i tužitelja, kojima je povjerena kontinuirana edukacija pravosudnih aktera i praćenje njihovih potreba za obukom. Saradnja se pokazala ključnom u osiguravanju da bilo koja edukacija koju organiziraju vanjski akteri bude usklađena sa obukama u okviru centra za edukaciju, što

pak povećava relevantnost i održivost donatorskih aktivnosti u oblasti obuke. Konačno, navedeni centri za edukaciju koordiniraju različite donatorske inicijative za obuku i igraju važnu ulogu kod smanjenja mogućnosti preklapanja inicijativa.

Edukacijske koji za temu imaju i materijalne i procesne standarde su korisne za pravne stručnjake u jugoistočnoj Evropi. Edukacijske na kojima se koriste praktični primjeri, kao što su slučajevi iz relevantne pravne nadležnosti, povećavaju važnost i korisnost seminara. Učesnici su također izjavili da su zainteresirani za edukacijske seminare koji uključuju diskusije i interaktivne načine provođenja obuke.

Uključivanje međunarodnih stručnjaka u seminare, radionice, strukovne sastanke i konferencije je ocijenjeno jako korisnim. Međunarodni stručnjaci se posmatraju kao nepristrasni učesnici koji dolaze sa strane, što omogućuje uvrštavanje i razmatranje osjetljivijih tema i rezultira vođenjem otvorenije diskusije, pored toga što se olakšava prenošenje znanja o konceptima i mogućim rješenjima pitanja sa kojima se učesnici eventualno susreću u svom svakodnevnom radu. Učesnici su izrazili odobravanje kada je riječ o angažmanu edukatora koji su imali ranije radno iskustvo u nekom međunarodnom tribunalu, kao što je MKSJ, posebno kada su radili u kombinaciji sa domaćim pravnim stručnjakom koji bi temu povezo sa lokalnim kontekstom. Spajanje nekoliko međunarodnih zvaničnika sa regionalnim stručnjacima je pomoglo da se kreira rezonantno okruženje koje stimulira proces razmišljanja za sve učesnike.

Lokalno vlasništvo je i dalje ključno za uključivanje učesnika i organiziranje relevantnih i korisnih seminara, sastanaka i konferencija. Ovo vlasništvo je ostvareno na način da se traži mišljenje učesnika o relevantnim temama prije seminara, korištenjem lokalnih edukatora i stručnjaka i ocjenom prednosti i slabosti prethodnih događaja te inkorporiranjem ovih lekcija u buduće događaje. Učesnici iz regiona su također u većini aktivnosti angažirani kao moderatori.

Seminari koji su se održali van glavnih gradova su također dobili pozitivnu ocjenu. Učesnici na Kosovu su izrazili svoju zahvalnost za takve seminare i tražili da se više seminara održi van Prištine tako da praktičari iz drugih lokacija mogu također imati koristi od njih.

I.2. TEME ZA BUDUĆE SEMINARE I SASTANKE

Osim tema koje su već spomenute u prethodnim dijelovima, učesnici u drugoj fazi projekta „Pravda i ratni zločini“ su naveli i niz tema za koje bi bili zainteresirani na budućim seminarima i sastancima.

Sudije su izrazile svoj interes za daljom diskusijom po sljedećim temama:

- Međunarodno krivično i humanitarno pravo:
 - ◆ Načelo zakonitosti;
 - ◆ Utvrđivanje elemenata krivičnog djela zločin protiv čovječnosti;
 - ◆ Odgovornost nadređenog;
 - ◆ *Mens rea*, posebno u vezi sa UZP-om i pomaganjem i podržavanjem;
 - ◆ Usporedba sa nirnberškim i tokijskim procesima;

- Vođenje postupaka u predmetima ratnih zločina:
 - ◊ Praktični prijedlozi za pripremu predmeta;
 - ◊ Dokazi u predmetima ratnih zločina, posebno svjedočenje svjedoka;
 - ◊ Direktno i unakrsno ispitivanje svjedoka;
 - ◊ Zaštita svjedoka i žrtava;
 - ◊ Izrada presuda;
 - ◊ Politika kažnjavanja;
- Izručenje:
 - ◊ Izručenje ratnih zločinaca;
 - ◊ Evropska konvencija o izručenju;
- Pomirenje:
 - ◊ Uticaj procesuiranja ratnih zločina u postkonfliktnim situacijama;
 - ◊ Podizanje javne svijesti o sudskim odlukama;
 - ◊ Reparacija;
- Vrste aktivnosti:
 - ◊ Konferencija o ratnim zločinima na Kosovu;
 - ◊ Regionalni strukovni sastanci;
 - ◊ Seminari na kojima će se obuka vršiti pomoću studija slučajeva koji su relevantni za države regiona;
- Drugo:
 - ◊ Uticaj sudske prakse MKSJ-a na predmete pred domaćim sudovima;
 - ◊ Odgovornost civilnih vlasti za vrijeme rata;
 - ◊ Priručnik o sudskoj praksi u predmetima ratnih zločina.

Tužitelji su izrazili interesovanje za sljedeće teme na budućim seminarima:

- ◊ Oblici odgovornosti, posebno odgovornost nadređenog;
- ◊ Važnost i uloga međunarodne i domaće sudske prakse u procesuiranju međunarodnih krivičnih predmeta;
- ◊ Treća ženevska konvencija i postupanje sa ratnim zarobljenicima;
- ◊ Uvodna i završna riječ;
- ◊ Ispitivanje i unakrsno ispitivanje;
- ◊ Prihvatljivost dokaza.

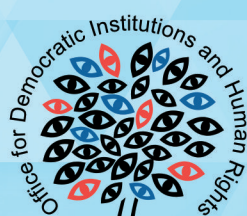
Branitelji su izrazili želju za daljnjim radom po sljedećim temama:

- Međunarodno krivično i humanitarno pravo:
 - ◊ Oblici odgovornosti;
 - ◊ Zločini protiv čovječnosti;
- Vještine zastupanja pred sudovima:
 - ◊ Vještine zastupanja pred sudovima u svim fazama postupka, od istražne faze do izricanja presude;

- ◆ Priprema predmeta;
- ◆ Uvodna i završna riječ;
- ◆ Prihvatljivost dokaza;
- ◆ Direktno ispitivanje i unakrsno ispitivanje svjedoka;
- ◆ Prava optuženog u krivičnom postupku;
- Vrste aktivnosti:
 - ◆ Zajednički seminari sa sudijama i tužiteljima;
 - ◆ Regionalni sastanci;
- Drugo:
 - ◆ Pritvor i mjere zabrane;
 - ◆ Zaštita žrtava;
 - ◆ Advokatska etika;
 - ◆ Usklađivanje zakona na Kosovu sa evropskim zakonima i sporazumima.

Osoblje za podršku svjedocima utvrdilo je sljedeće teme za daljnju diskusiju:

- Opće metode podrške svjedocima:
 - ◆ Modeli za jedinice za podršku svjedocima;
 - ◆ Smjernice za podršku svjedocima;
 - ◆ Kako pružiti podršku žrtvama/svjedocima nakon njihovog svjedočenja;
- Specifična pitanja u vezi sa podrškom žrtvama:
 - ◆ Rad sa žrtvama seksualnog nasilja;
 - ◆ Specijalizirana podrška žrtvama torture;
 - ◆ Empatijski zamor i sekundarna traumatizacija;
- Saradnja:
 - ◆ Saradnja sa nevladinim organizacijama;
 - ◆ Ograničenja formalne saradnje zasnovane na neformalnim/ličnim odnosima i prednosti formalizirane saradnje;
- Drugo:
 - ◆ Prednosti i mane uključivanja volontera u podršku svjedocima i žrtvama;
 - ◆ Pravo na reparaciju;
 - ◆ Unakrsno ispitivanje svjedoka.

OSCE

ODIHR